

EKZOTIK LEKSIKANI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Yuldoshev Samad Tojiyevich, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

THEORETICAL BASIS FOR STUDYING EXOTIC VOCABULARY

Yuldoshev Samad Tozhievich, Lecturer at the Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЭКЗОТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Юлдошев Самад Тожиевич, преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики

<https://orcid.org/0009-0008-3966-2729>

e-mail: samad@tersu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekzotik leksikani o'rganishning nazariy asoslari haqida, shuningdek, ularning qanday bo'lishi, davrlanishi, paydo bo'lish omillari haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: ekzotizm, psixolingvistik, leksik farq, grammatik tuzilish.

Abstract: This article discusses the theoretical foundations of the study of exotic lexicon, as well as their origins, their development, and the factors that led to their emergence.

Keywords: exoticism, psycholinguistics, lexical difference, grammatical structure.

Аннотация: В данной статье высказывается мнение о теоретических основах изучения экзотической лексики, а также об их появлении, периодичности и факторах их появления.

Ключевые слова: экзотика, психолингвистика, лексическое различие, грамматический строй.

KIRISH (BIBEDENIE / INTRODUCTION).

Ekzotik leksikani o'rganishning nazariy asoslari juda keng va murakkab mavzu bo'lib, ushbu sohada ko'plab tadqiqotlar olib borilgan, ular ekzotik so'zlarni o'rganishda duch kelinadigan muammolarni va ularni hal qilish usullarini o'rganishga qaratilgan. Biz ham shu maqsadda ekzotik so'zlarni davrlashtirishga, uning tarixini chuqurroq o'rganishga harakat qildik va shu asosda ularni shartli ravishda 4 ta tarixiy davrga ajratdik:

Ilk davr: ekzotik so'zlar asosan savdo va sayohatlar orqali o'rganilgan. Bu davrda ekzotik so'zlarni o'rganish asosan amaliy maqsadlarga qaratilgan edi. Bunda savdogarlar yangi so'z – mato nomi, gazlama, buyum nomini faqat o'z savdolari yurishishi uchun, taom nomlarini esa o'zga yurtdagi tansiq taomlardan tanovul qilish uchungina o'rgangan bo'lsalar-da, aslida shu jarayondan yangi

so'z, ekzotik leksikaning ikkinchi bir tilga o'tishi hodisasi boshlangan deb ayta olamiz.

XIX asrda: bu vaqtga kelib tilshunoslikning rivojlanishi bilan ekzotik so'zlarni o'rganish ilmiy asosga ega bo'ldi. Tilshunoslar ekzotik so'zlarning kelib chiqishi, grammatik tuzilishi va ma'nosini ilmiy asosda o'rganishni boshladilar. Bu o'z navbatida ekzotik leksikaning keng miqyosida tilshunoslar tomonidan tadqiq etilishi bilan baholanadi.

XX asrda: ekzotik so'zlarni o'rganishda psixolingvistik va kognitiv lingvistik nazariyalar qo'llanila boshlandi. Bu nazariyalar ekzotik so'zlarni o'rganishda inson miyasining roli va o'rganish jarayonining psixologik jihatlarini o'rganishga qaratilgan edi.

XXI asrda: ekzotik so'zlarni o'rganishda texnologiyalar keng qo'llanila boshlandi. Internet va mobil ilovalar ekzotik so'zlarni o'rganishni

osonlashtirdi va yangi o'rganish usullarini yaratdi. Elektron lug'atlar va turli qidiruv saytlari yordamida ekzotik so'zlarning nima ma'no anglatishi, nima ekanligi haqida foydalanuvchiga tezkor tushuncha olish mumkin bo'lgan dasturlar yaratildi[5].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Ekzotizm atamasining tilshunoslikda qo'llanilib shakllana boshlash tarixi G.L.Zelinin tomonidan tavsiflanadi. "Ekzotizm" so'zi dastlab adabiy tanqid atamasi sifatida ilmiy qo'llanilgan. Bu o'tgan asrning 10-yillarida kuzatilgan bo'lib, ular xorijiy mamlakatlarning hayoti va hayot xususiyatlarining tasvirini ifodalagan bo'lsa, ushbu atama birinchi marta tilshunoslikda 1937-yilda L.A.Bulaxovskiy tomonidan Kavkaz tillaridan so'zlarni tavsiflovchi asarlarida qo'llanilgan. M.Yu.Lermontov va A.A.Bestujev Marlinskiylarning ta'kidlashicha "ekzotizmlar kouler lokali (mahalliy rang, boshqacha aytganda, kolorit) yaratish uchun ishtirok etadi"[1]. Umuman olganda ushbu atama va unga berilgan ta'rif-u tavsiflar ekzotizm va u haqidagi munozaraning rivojlanish tarixi N.A.Filatovanning ishida ham keltirilgan[5].

Bizningcha ekzotik leksikaning hali yechimini kutayotgan quyidagi muammolari borki, bu tilshunoslardan ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganishni talab qiladi:

- Madaniy farqlar;
- Leksik ma'no;
- Grammatik tuzilish;
- O'rganish usullari;
- Orfografik farqlar.

Shu o'rinda har bir kishida shunday bir haqli savol tug'iladi. Ekzotik leksika qanday paydo bo'lgan, sabablari nimada? Bizning fikrimizcha ekzotizmning paydo bo'lishiga bir nechta asosiy omillar sabab bo'ladi:

Savdo va aloqa: Tarix davomida turli xil madaniyatlar o'rtasidagi savdo va aloqa ekzotizmning asosiy omillaridan biri bo'lgan. Savdo yo'llari orqali turli xil tovarlar, g'oyalar va tillar tarqalib, ularning o'zaro ta'siri ekzotizmning paydo bo'lishiga olib kelgan. Masalan, Buyuk Ipak yo'li orqali Xitoy, Hindiston va Yevropa o'rtasidagi savdo aloqalari ko'plab tillarning o'zaro ta'sirini

kuchaytirgan va ekzotizmning rivojlanishiga kata hissa qo'shgan.

Kolonizatsiya: kolonizatsiya davrida mustamlakachilar o'z tillarini va madaniyatlarini mustamlaka qilingan hududlarga olib kirishgan. Bu jarayon natijasida mustamlaka qilingan hududlarning tillariga olinma so'zlar kirib kelgan va ekzotizmning paydo bo'lishiga olib kelgan. Masalan, ingliz tili dunyo bo'ylab tarqalib, mustamlaka hududlardagi tillardan yangi tushuncha anglatuvchi so'zlar, ekzotizmlarni qabul qilgan bo'lsa, ko'plab tillarga olinma so'zlar kiritib, ularning o'ziga xosliklarini o'zgartirgan[3].

Migratsiya: odamlarning bir joydan boshqa joyga ko'chishi ham ekzotizmning paydo bo'lishiga olib kelgan. Migratsiya jarayonida odamlar o'z tillarini va madaniyatlarini yangi muhitga olib kirishgan va bu o'zaro ta'sir ekzotizmning rivojlanishiga hissa qo'shgan. Masalan, Amerika Qo'shma Shtatlariga ko'chib kelgan turli xil millat vakillari o'z tillarini olib kelishgan va bu tillarning o'zaro ta'siri amerika ingliz tilisiga olinma so'zlar kiritib, ekzotizmni kuchaytirgan.

Madaniy almashinuvlar: madaniy almashinuvlar, masalan, musiqa, kino, adabiyot va san'at orqali ham ekzotizmning paydo bo'lishiga hissa qo'shgan. Turli xil madaniyatlarning o'zaro ta'siri, ularning tillariga olinma so'zlar kiritib, ekzotizmni kuchaytirgan. Masalan, yapon animatsion filmlari dunyo bo'ylab mashhur bo'lib, ularning ingliz tiliga olinma so'zlar kiritishga ta'siri sezilarli hisoblanadi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ekzotik leksikaning nazariy asoslarini o'rganish ekzotik so'zlarni o'rganishda duch kelinadigan muammolarni hal qilishga va samarali o'rganish usullarini ishlab chiqishga yordam beradi.

"Ekzotizm" (yunoncha "exotikos" begona, g'ayrioddiy, tashqaridagi) ma'nosini ifodalaydi. Ekzotizmlar turli xil nomlar bilan ataladi, ularning barchasi bir xil, bir tildan boshqa tilga o'tgan so'zlar hodisasini ifodalaydi. Quyida ekzotizmlar uchun ishlatiladigan ba'zi atamalar keltirilgan:

"Olinma so'zlar": bu atama keng tarqalgan va ekzotizmlarni aniqroq ifodalaydi. Bu so'zlar boshqa tildan olingan va maqsadli ravishda tilga moslashtirilgan.

"Xorijiy so'zlar": bu atama ham keng tarqalgan va ekzotizmlarni ifodalaydi, lekin uni

olinma soʻzlar bilan bir xil maʼnoda ishlatish mumkin.

“Loanwords”: bu atama ingliz tilidan olingan va ekzotizmlarni ifodalaydi.

“Fremdwort”: bu atama nemis tilidan olingan va ekzotizmlarni ifodalaydi.

“Emprunt”: bu atama fransuz tilidan olingan va ekzotizmlarni ifodalaydi [2].

Shuni alohida taʼkidlab oʻtish kerakki, bu atamalar baʼzi hollarda bir-biridan farq qilishi mumkin. Masalan, “olinma soʻz” atamasi koʻpincha maqsadli tilga moslashtirilgan soʻzlarni ifodalaydi, “xorijiy soʻz” atamasi esa tilga chetdan oʻzlashgan ixtiyoriy soʻzlarni ifodalashi mumkin. Umuman olganda, ekzotizmlarni ifodalash uchun ishlatiladigan atamalar tilga va kontekstga bogʻliq.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Bizningcha “ekzotizmlar” atamasi eng toʻgʻri va aniq atamadir. Bu atama boshqa tillardan olingan soʻzlarni ifodalaydi va ularning maqsadli tilga moslashtirilganligini koʻrsatadi. Tilda eng dastlabki ekzotizmlar qachon paydo boʻlganligini aniqlash qiyin, chunki tillarning rivojlanishi uzoq va murakkab jarayon boʻlib, ularning kelib chiqishi va oʻzaro taʼsiri haqida aniq maʼlumotlar yoʻq. Biroq, tarixiy maʼlumotlarga koʻra, eng dastlabki ekzotizmlar quyidagi tillarda uchraydi:

Shumer tili: miloddan avvalgi 3-ming yillikda Mesopotamiyada rivojlangan Shumer tilida boshqa tillardan olingan soʻzlar mavjud. Masalan, “gish” soʻzi akkad tilidan olingan boʻlib, “yogʻoch” maʼnosini bildiradi[4].

Akkad tili: miloddan avvalgi 3-ming yillikda Mesopotamiyada rivojlangan Akkad tilida ham boshqa tillardan olingan soʻzlar mavjud. Masalan, “qanāʼu” soʻzi shumer tilidan olingan boʻlib, “kanal” maʼnosini bildiradi.

Misr tili: miloddan avvalgi 3-ming yillikda Misrda rivojlangan. Misr tilida ham boshqa tillardan olingan soʻzlar mavjud. Masalan, “ḥnt” soʻzi Nubian tilidan olingan boʻlib, “tosh” maʼnosini bildiradi.

Yunon tili: miloddan avvalgi 2-ming yillikda Yunonistonda rivojlangan Yunon tilida ham boshqa tillardan olingan soʻzlar mavjud. Masalan, “barbarous” soʻzi yunon tilida “chet ellik” maʼnosini bildiradi va bu soʻz boshqa tillardan olingan [2].

Lotin tili: miloddan avvalgi 1-ming yillikda Rimda rivojlangan lotin tilida ham boshqa tillardan

olingan soʻzlar mavjud. Masalan, “arena” soʻzi yunon tilidan olingan boʻlib, “qum” maʼnosini bildiradi.

Bu tillarning rivojlanishi davomida ular boshqa tillardan soʻzlarni oʻzlashtirish orqali oʻziga xosliklarini oʻzgartirgan. Bu jarayon esa ekzotizmning kelib chiqishini koʻrsatadi. Shuni eslatib oʻtish kerakki, bu tillarning rivojlanishi va ekzotizmning paydo boʻlishi haqida aniq maʼlumotlar yoʻq. Biroq, bizning fikrimizga koʻra yuqorida aytib oʻtilgan tillar eng dastlabki ekzotizmlarga ega boʻlgan tillardan biri hisoblanadi. Negaki, ilk shakllangan tillardagina ekzotizmlar boʻlishi tabiiy hol sifatida qabul qilinadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, ekzotik leksika til tizimining oʻziga xos va murakkab qatlamlaridan biri boʻlib, u xalqning madaniyati, urf-odati, dunyoqarashi va tarixiy tajribalarini aks ettiradi. Ushbu turkumga oid soʻzlarning kelib chiqishi va funksional imkoniyatlarini nazariy jihatdan oʻrganish nafaqat tilshunoslik fanining boyishiga, balki til va madaniyatlararo aloqalarning chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Булаховский А.А. Курс русского литературного языка. – Киев Радянська школа, 1952. – С. 49.
2. Мусатов А.А. Происхождение и эволюция зрелищных сооружений древности. Часть II. Римский амфитеатр – специальное сооружение для особых зрелищ // Academia. Архитектура и строительство: Журнал. — 2013. № 2. – С. 44-55.
3. Супрун А.Е. Экзотическая лексика//Научные доклады высшей школы. Филологическая наука. – Москва: Наука, 1958. – С. 51-54.
4. Супрун А.Е. Экзотическая лексика//Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – Москва: Наука. – С.52-54.
5. Цицикян Анант. Древнее изображение смычкового инструмента из раскопок Двина // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. – М.: Советский композитор, 1987. Ч. 1. – 171 с.